

Lietuvos socialinių tyrimų centras

ETNIŠKUMAS IR IDENTITETAI
PIETRYČIŲ LIETUVOJE:
RAIŠKA, VEIKSNIAI IR KONTEKSTAI

Monografija

MONIKA FRĖJUTĖ-RAKAUSKIENĖ
ANDRIUS MARCINKEVIČIUS
KRISTINA ŠLIAVAITĖ
IRENA ŠUTINIENĖ

Vilnius 2016

UDK 316.73(474.5)

Et 31

Etniškumas ir identitetai Pietryčių Lietuvoje: raiška, veiksniai ir kontekstai

Monografija.

Vilnius: LSTC, 2016.

Autoriai ir jų indėlis autoriniais lankais (aut. l.):

Monika Frėjutė-Rakauskienė (5 aut. l.)

Andrius Marcinkevičius (3 aut. l.)

Kristina Šliavaitė (4 aut. l.)

Irena Šutinienė (4 aut. l.)

Recenzentai:

Vyriausiasis mokslo darbuotojas dr. Arvydas Virgilijus Matulionis
(Lietuvos socialinių tyrimų centras)

Vyresnysis mokslo darbuotojas dr. Vidmantas Daugirdas
(Lietuvos socialinių tyrimų centras)

Doc. dr. Grigorijus Potašenko (Vilniaus universitetas)

Leidinys parengtas įgyvendinant LSTC ilgalaikę programą „Lietuvos gyventojų grupės besikeičiančių socialinių erdvių sąlygomis“ (2012–2016). Monografijos „Etniškumas ir identitetai Pietryčių Lietuvoje: raiška, veiksniai ir kontekstai“ **leidyba finansuota** pagal Valstybinės lituanistinių tyrimų ir sklaidos 2016–2024 metų programą (finansavimo sutartis Nr. LIP-055/2016, 2016 m. kovo 29 d.).

Monografija parengta Lietuvos socialinių tyrimų centro Etninių tyrimų institute. Monografija apsvarstyta ir rekomenduota išleisti Lietuvos socialinių tyrimų centro Mokslo tarybos posėdyje (2016 m. spalio 11 d. posėdžio protokolas Nr. MT-5).

Kalbos redaktorė: Jurgita Dambrauskaitė

Vertėjas į anglų kalbą: Augustas Čičelis

Viršelio ir kitos nuotraukos: Monika Frėjutė-Rakauskienė

Viršelio maketuotoja: Regina Banevičienė

ISBN 978-9955-531-57-9 (spausdintinis)

ISBN 978-9955-531-56-2 (internete)

TURINYS

PRATARMĖ	7
<i>(A. Marcinkevičius)</i>	
1. ETNIŠKUMAS IR IDENTITETAS SOCIALINIŲ MOKSLŲ TEORIJOSE	
<i>(M. Frėjutė-Rakauskienė, K. Šliavaitė, I. Šutinienė)</i>	9
1.1. Etniškumas ir identitetas: sampratos ir kritinės perspektyvos	9
1.2. Istorinė atmintis ir etninis identitetas	12
1.3. Mokykla ir švietimo sistema socialinių mokslų teorijose: nuo galios santykių reproduktorių link sociokultūrinės įvairovės pripažinimo	14
1.4. Savanoriškos etninių grupių organizacijos ir jų poveikis identitetui	15
1.5. Etniškumo reprezentacija žiniasklaidoje	16
2. METODOLOGINĖS TYRIMO PRIEIGOS	18
<i>(M. Frėjutė-Rakauskienė, A. Marcinkevičius, K. Šliavaitė, I. Šutinienė)</i>	
3. PIETRYČIŲ LIETUVOS REGIONO TYRIMŲ APŽVALGA	22
<i>(A. Marcinkevičius)</i>	
3.1. Pietryčių Lietuvos regiono samprata	22
3.2. Pietryčių Lietuvos regiono istorinių, lingvistinių, sociologinių ir antropologinių tyrimų Lietuvoje apžvalga (nuo 1990 m.)	26
4. ISTORINIŲ, DEMOGRAFINIŲ IR POLITINIŲ PROCESŲ PIETRYČIŲ LIETUVOJE XIX A. PAB.–XX A. APYBRAIŽA	34
<i>(A. Marcinkevičius)</i>	
5. LENKŲ ETNINĖS GRUPĖS REPREZENTACIJA LIETUVOS SPAUDOJE LIETUVIŲ KALBA	47
<i>(M. Frėjutė-Rakauskienė)</i>	
5.1. Etninių grupių vaizdavimo žiniasklaidoje poveikis visuomenės nuostatoms	47
5.2. Simbolinės ir socialinės galios raiška per kalbą ir viešąjį diskursą	47
5.3. Lietuvos spaudos tyrimo teorinės ir metodologinės prieigos	48
5.4. Lenkų etninės grupės vaizdavimo spaudoje tematinis kontekstas	50
5.5. Straipsnių apie lenkus šaltiniai	56
5.6. Grėsmių konstravimas spaudoje	57

6. SKIRTYS IR BENDRUMAI: ETNINIŲ RIBŲ SLINKTYS PIETRYČIŲ LIETUVOJE	61
<i>(M. Frėjutė-Rakauskienė, K. Šliavaitė, I. Šutinienė)</i>	
6.1. Ribų braižymas ir etnis identitetas: keletas teorinių pastabų	61
6.2. Kalba: skirtys ir bendrumai	62
6.2.1. Regiono gyventojų daugiakalbiškumas	62
6.2.2. Lenkų kalba ir lenkiškumas	65
6.2.3. Lietuvių kalba kaip mažumos kalba regione	68
6.2.4. Rusų kalba: nuo dominuojančios prie jungiančios?	69
6.2.5. Baltarusių kalba – negirdima kalba?	70
6.3. Religijos elementas etniškumo raiškoje	71
6.4. Kilmė, „šaknys“ ir „kraujas“ etniškumo sampratoje	74
6.5. Kvestionuojamas etniškumas ir kintančios ribos	76
7. ISTORINĖ ATMINTIS IR ETNINIŲ GRUPIŲ IDENTITETAS	78
<i>(I. Šutinienė)</i>	
7.1. Tautos istorijos pasakojimų raiška šiuolaikinėse visuomenėse: teoriniai aspektai	78
7.2. Istorijos pasakojimai ir etninių grupių identitetas	81
7.2.1. Atminties politika Šalčininkų ir Švenčionių rajonuose	81
7.2.2. Istorijos pasakojimo reikšmės lenkiškojo identiteto konstravime	84
7.2.3. Istorijos pasakojimai ir lietuvių etnis identitetas	90
7.2.4. Rusų ir baltarusių etnis identitetas ir istorinė atmintis	94
7.3. Institucijų vykdomos atminties politikos ir lokals atminties santykis: lenkų etninės grupės atvejis	97
7.3.1. Lenkiškojo istorijos pasakojimo erdvinių reprezentacijų reikšmės	97
7.3.2. Lenkiškasis tautinis pasakojimas ir „kitų“ atmintis: Eišiškių žydų atminties atvejis	101
7.3.3. Kultūrinės ir lokals atminties santykis lenkiškojo pasakojimo interpretacijose	104
8. ETNIŠKUMO, KALBOS IR SOCIALINIO MOBILUMO SĄVEIKA MOKYKLŲ SKIRTINGOMIS MOKYMO KALBOMIS BENDRUOMENIŲ NARIŲ POŽIŪRIU	107
<i>(K. Šliavaitė)</i>	
8.1. Teoriniai aspektai: mokykla, kalba, lygios galimybės	107
8.2. Valstybės švietimo politika bei demografiniai procesai Pietryčių Lietuvoje sovietmečiu ir posovietmečiu	110

8.3. Mes vs jie skirtys mokyklų konkurencijos kontekste	113
8.4. Mokyklos lenkų, lietuvių ar rusų mokomąja kalba pasirinkimo individualios priežastys	119
9. ETNINIŲ GRUPIŲ SAVANORIŠKOS ORGANIZACIJOS PIETRYČIŲ LIETUVOJE: KULTŪRINĖS, EKONOMINĖS IR POLITINĖS DIMENSIJOS	125
<i>(M. Frėjutė-Rakauskienė)</i>	
9.1. Pagrindinių vartojamų sąvokų ir taikytų teorinių priėgų aptarimas	125
9.2. Etninių grupių savanoriškų organizacijų pobūdis ir tyrimo atrankos kriterijai	129
9.3. Etninių grupių mobilizacija: dalyvavimas savanoriškose organizacijose ir jų renginiuose	132
9.4. Istorijos ir kalbos vaidmuo savanoriškų organizacijų veikloje	137
9.5. Tarptautiniai, nacionaliniai ir regioniniai ryšiai, finansavimo šaltiniai ir informacijos apie renginius sklaida	142
9.6. Savanoriškų organizacijų ryšiai ir sąsajos su politinėmis partijomis	148
IŠVADOS: ETNIŠKUMO RAIŠKA IR IDENTITETŲ FORMAVIMO VEIKSNIAI PIETRYČIŲ LIETUVOJE	154
<i>(M. Frėjutė-Rakauskienė, A. Marcinkevičius, K. Šliavaitė, I. Šutinienė)</i>	
SANTRAUKA ANGLŲ KALBA	165
LITERATŪROS SĄRAŠAS	173
PRIEDAI	192

PRATARMĖ

Andrius Marcinkevičius

Šioje monografijoje pristatomi Lietuvos socialinių tyrimų centro Etninių tyrimų instituto mokslininkų vykdyto Pietryčių Lietuvos tyrimo rezultatai. Tyrimas buvo įgyvendintas mokslinio projekto „Etninės mažumos Pietryčių Lietuvoje: etninio, pilietinio, lokalaus ir regioninio identitetų raiška“ laikotarpiu 2012–2014 m.¹ Vykdamas šį tyrimą buvo keliamas tikslas išanalizuoti, pasitelkiant sociologinę ir istorinę perspektyvas, Pietryčių Lietuvos regiono gyventojų etninio, pilietinio, regioninio, lokalaus tapatumų konfigūracijas ir raišką. Į tyrimo akiratį pateko gausiausios narių skaičiumi šio regiono etninės grupės – lenkai, lietuviai, baltarusiai ir rusai. Tyrimo geografija aprėpė Šalčininkų, Švenčionių ir Eišiškių miestus, kuriems būdinga nevienalytė etniniu, kalbiniu ir religiniu atžvilgiu gyventojų sudėtis.

Vykdamas lauko tyrimą atsiskleidė, kad regiono gyventojai šį regioną mato kaip savitą lyginant su likusia Lietuvos dalimi, tačiau sykiu tapatinasi su Lietuva ir jos gyventojais; didžiuojasi tuo, kad regionui būdinga daugiaetninė gyventojų kompozicija, gyventojai išpažįsta kelias religijas, regione daug istorinių, kultūrinių paminklų. Kita vertus, viešajame diskurse dažnai šis regionas siejamas su tam tikromis tarptautinėmis įtampomis. Šie aspektai lėmė, jog autoriai nutarė pagrindinį dėmesį skirti ne etniškumo ar etninio identiteto elementams ir jų konfigūracijoms, o tapatinimosi formavimui ir veiksniams. Todėl monografija ne tik atskleidžia etniškumo raišką ir etninių skirčių bei bendrumų konstravimą skirtinguose kontekstuose, tačiau analizuoja tapatybės formavimo procesus ir veiksnius tiek šiandieninėje Lietuvoje, tiek istoriškai.

Struktūros požiūriu, monografiją sudaro devynios dalys, skirtos konkreitiems aspektams ir analizės dimensijoms. Pirmosiose dalyse išsamiai aptariama, kaip etniškumas ir identitetas tiriamas šiuolaikiniame socialinių mokslų diskurse bei kokių naujausių šiuolaikinių identiteto teorijų taikymas yra tikslingas ir pravartus tiriant konkrečiai Pietryčių Lietuvos regiono atvejį (*1 ir 2 dalis*). Trečioji dalis pristato Pietryčių Lietuvos regiono mokslinių tyrimų apžvalgą, kurioje apibendrinamas per pastarąjį ketvirtį amžiaus nuveiktas įvairių mokslo krypčių tyrėjų įdirbis (*3 dalis*).

Tolesnės monografijos dalys skirtos atskleisti istorinių procesų Pietryčių Lietuvoje XIX–XX a. kontekstą ir lenkų etninės grupės reprezentaciją šiuolaikinėje spaudoje lietuvių kalba. Istorinį kontekstą pristatančioje dalyje aptariama svarbiausių istorinių „lūžinių“ įvykių ir politinių veiksnių reikšmė tiriamo regiono gyventojų identiteto konstravimui. Aptariamasi Rusijos imperijos, Lenkijos ir Lietuvos valstybių bei Lietuvos sovietinės okupacijos laikotarpio įvykiai (*4 dalis*). Žiniasklaida autorių yra vertinama kaip reikšminga ir turinti galią daryti įtaką visuomenės nuostatomis institucija, todėl išsamiau nagrinėjama straipsnių apie lenkus tematika, turinys ir šių straipsnių kilmės šaltiniai populiariojoje Lietuvos spaudoje lietuvių kalba (spausdintuose ir interneto dienraščiuose) (*5 dalis*).

¹ Projektas buvo įgyvendinamas pagal Lietuvos mokslo tarybos finansuojamą nacionalinę mokslo programą „Valstybė ir tauta: paveldas ir tapatumas“ (sutarties Nr. VAT–50/2012).

Baigiamosiose monografijos dalyse pristatomi ir išsamiai analizuojami autorių atlikto Pietryčių Lietuvos miestuose (daugiausia Šalčininkuose, Eišiškėse ir Švenčionyse) kokybinio tyrimo duomenys. Viena iš šių dalių yra skirta aptarti, kaip etniškumas ir su etnine priklausomybe siejami elementai (kalba, religija, tradicijos, kilmė) pasitelkiami brėžiant ar konstruojant skirtis ir bendrumus tarp gyventojų grupių, kokiuose socialiniuose kontekstuose jie yra svarbūs, o kokiuose – ne (*6 dalis*). Dalyje apie istorinės atminties ir etninių grupių identiteto sąveiką analizuojamos, pasitelkiant minėtų trijų miestų kontekstą, atminties politikos ir istorijos pasakojimų reikšmės etninių grupių identiteto konstravime, taip pat tiriamas institucijų vykdomos atminties politikos ir lokalios atminties santykis (*7 dalis*). Kitoje dalyje analizuojama, kaip švietimo politika ir mokyklos yra susijusios su etniškumo ir etninių ribų konstravimu, kaip tiriamojo regiono žmonės grindžia apsisprendimą renkantis mokyklą (*8 dalis*). Empirinių duomenų analizę užbaigia dalis, skirta etninių grupių savanoriškų organizacijų Pietryčių Lietuvoje veiklos pobūdžiui aptarti, ypač gilinantis į tai, kokią reikšmę jos turi etninių grupių mobilizacijai ir pilietiniam dalyvavimui, ir kaip šių organizacijų veiklos pobūdį lemia žmogiškieji ištekliai, bendradarbiavimas su kitomis organizacijomis ir institucijomis, finansavimo šaltiniai, ryšiai su politinėmis partijomis (*9 dalis*).

Autoriai viliasi, kad monografija bus įdomi ir naudinga socialinės ir kultūros politikos gairių kūrėjams, už etninių mažumų integracijos politiką atsakingoms institucijoms, mokslininkams ir visuomenei, taip pat visiems, norintiems geriau susipažinti su Pietryčių Lietuvos regiono politinės, socialinės ir kultūrinės raidos aplinkybėmis, šio regiono gyventojų identitetui būdinga specifika ir ją lemiančiomis priežastimis.

APIE AUTORIUS

Monika Frėjutė-Rakauskienė – sociologė, socialinių mokslų daktarė. 2009 m. apgynė disertaciją etninio nepakantumo ir ksenofobijos raiškos spaudoje tematika. Nuo 2002 m. dirba Lietuvos socialinių tyrimų centro Etninių tyrimų institute, dalyvauja moksliniuose projektuose, tiriančiuose etniškumo, etninių mažumų politinio ir pilietinio dalyvavimo problematiką.

Andrius Marcinkevičius – istorikas, humanitarinių mokslų daktaras. 2005 m. apgynė mokslo disertaciją, skirtą Stačiatikių bažnyčios Lietuvoje istorijai. Nuo 2006 m. dirba Lietuvos socialinių tyrimų centro Etninių tyrimų institute, dalyvauja moksliniuose projektuose, tiriančiuose etniškumo raišką, etninių mažumų grupių socialinės istorijos aspektus.

Kristina Šliavaitė – antropologė, socialinių mokslų daktarė. 2005 m. apgynė socialinės antropologijos krypties disertaciją, kurioje analizuojami etniškumo, socialinio ir ekonominio pažeidžiamumo klausimai Visagino miesto bendruomenėje posovietmečiu. Nuo 2003 m. dirba Lietuvos socialinių tyrimų centro Etninių tyrimų institute, dalyvauja moksliniuose projektuose, tiriančiuose etniškumo, tarpetninių santykių problematiką.

Irena Štutienė – sociologė, ilgametė Lietuvos socialinių tyrimų centro darbuotoja. Kaip tyrėja ar ekspertė dalyvavo daugelyje tarptautinių ir Lietuvos mokslo projektų. Tyrimų sritys – istorinė atmintis, socialiniai identitetai, biografiniai tyrimai.

Etniškumas ir identitetai Pietryčių Lietuvoje: raiška, veiksniai ir kontekstai

Monika Frėjutė-Rakauskienė, Andrius Marcinkevičius, Kristina Šliavaitė, Irena Šutiniene
Vilnius: Lietuvos socialinių tyrimų centras, 2016, 224 p.

UDK 316. 73(474.5)

Et 31

ISBN 978-9955-531-57-9 (spausdintinis)

ISBN 978-9955-531-56-2 (internete)

Monografijos autoriai tarpdiscipliniškai analizuoja etninius procesus Pietryčių Lietuvoje. Monografijos dalyse aptariami istoriniai procesai, žiniasklaidos konstruojami lenkų etninės grupės įvaizdžiai, savivaldybių lygmeniu vykdomos istorinės atminties politika, švietimo įstaigų ir savanoriškų organizacijų vaidmuo etniškumo raiškos pobūdžiui Pietryčių Lietuvos regione. Pagrindiniai duomenys surinkti 2013–2014 m. atlikus sociologinį kokybinį tyrimą tikslingai pasirinktose Pietryčių Lietuvos vietovėse (Šalčininkų, Švenčionių ir Eišiškių miestuose), istoriografijos ir kitų mokslo kryptių literatūros analizę bei Lietuvos spaudos turinio tyrimą.

Leidžia Lietuvos socialinių tyrimų centras
A. Goštauto g. 9, LT-01108 Vilnius
Spausdino UAB „Vaibra“
Smolensko g. 6A, LT-03201 Vilnius

Tiražas 150 egz. (spausdintinis)